

Тема 4. Природні краєзнавчо-туристичні ресурси України

План

1. Водні ресурси.
2. Лісові ресурси
3. Гірсько-туристичні ресурси
4. Кліматичні ресурси.
5. Природно-заповідний фонд України.

1. Водні ресурси

Природні краєзнавчо-туристичні ресурси — це природні та природно-антропогенні ландшафти, об'єкти та явища живої і неживої природи, які мають комфортні властивості для туристичної діяльності, які можна використати для її організації протягом певного часу.

Розвиток туризму і краєзнавства передбачає максимальне використання природних та історико-культурних можливостей території, а також інфраструктури виробничої і невиробничої сфер економіки, адміністративно-територіального поділу з урахуванням вимог ефективного природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Україна має надзвичайно багаті й різноманітні природні туристично-краєзнавчі ресурси: кліматичні, водні, орографічні (гірські хребти та передгір'я), приморсько-пляжні, біотичні (лісові), ландшафтні, бальнеологічні, фітолікувальні (масиви лісових і паркових насаджень), спелеологічні тощо.

Загальна площа природних рекреаційних ландшафтів України становить 9,4 млн га (15,6 % території держави).

Для України характерні переважно рівнинні території з невеликими висотами. За даними І. М. Гуньовського, середня висота рівнинної частини, яка займає 95 % площі України, становить 175 м над рівнем моря, і тільки 5 % припадає на Українські Карпати й Кримські гори — унікальні для рекреаційного освоєння природні комплекси. Гірсько- рекреаційні ресурси Українських Карпат і Кримських гір використовуються для розвитку відпочинкового, кінного, гірськолижного, пізнавального, екологічного туризму тощо.

Водні ресурси — це гідрологічні й лімнологічні (річки, потічки, водосховища і ставки, канали і моря), бальнеологічні (мінеральні й термальні води) і бальнеогрязьові (запаси грязей) ресурси. Україна відносно добре забезпечена водно-рекреаційними ресурсами. Країна має добре розвинену річкову сітку, до складу якої входить близько 73 тис. річок, у тому числі 14 з них мають довжину понад 500 км. Загальний об'єм стоку всіх річок становить 210 км³. Більшість річок України належить до басейну Чорного й Азовського морів. Річки мають переважно дощове і снігове живлення та, здебільшого, рівнинний характер. Найбільшими річками України є: Дніпро, Дністер, Дунай, Південний Буг, Сіверський Донець, Західний Буг, Прип'ять, Десна, Ворскла, Оріль, Черемош, Прут, Стрий.

На річках Карпат і Кримських гір часто трапляються пороги і водоспади, які є туристичними атракціями. Найвідоміші з карпатських водоспадів: Гук (у підніжжі Говерли), Манявський (на р. Манявці), Шипіт (на р. Шипіт), Яремчанський (Яремча); найгарніші кримські: Учан-Су та Джур-Джур.

Значні запаси водних ресурсів України зосереджені в озерах, яких нараховується понад 20 тис., у тому числі 30 озер площею понад 10 км². Також в Україні створено понад 1057 водосховищ та понад 27 тис. ставків. Територією України вони розподіляються нерівномірно.

Озера України можна згрупувати на Волинські, Придунайські, Чорноморські (озера-лимани), Кримські та Деснянські.

Багатою на озера є Волинь. Різні за формою і глибиною волинські озера провального і карстового походження трапляються групами і поодинокі. Найбільш відома група Шацьких озер (складається з 22 озер). Найбільше з них — оз. Свитязь (площа дзеркала 24,5 км², найбільша глибина 58 м) — називають "Українським Байкалом". Серед інших великих озер Шацької групи популярністю серед туристів користуються такі: Пулемецьке (16,3 км²), Турське (13,5 км²), Луки, Біле, Довге.

Придунайські озера заплавного походження, більшість з них Мілководні і з'єднані між собою протоками й каналами. Тут знаходиться найбільше прісноводне озеро України — Ялпуг (149 км²), з'єднане з озером Кугурлуй. Цікавими для краєзнавців озерами є Китай (60 км²) та Катлабуг (68 км²).

На узбережжі Чорного моря розміщені 22 озера-лимани: Сасик (210 км²), Тилігуйський (160 км²), Хаджибейський (70 км²), (72 км²), Шагани (70 км²), Куяльницький (61 км²), Буй (30 км²) тощо. У Криму найбільшими є такі озера: Сасик-Сиваш (76,3 км²), Донузлав (46,2 км²), Айгульське (37,5 км²), Актакське (26,8 км²), Узунларське (21,2 км²), Кирлеуцьке (20,8 км²), Тобечицьке (18,7 км²) та інші; на узбережжі Азовського моря — Молочний лиман (170 км²).

А найбільшими в Україні є Дніпровський (860 км²) і Дністровський (360 км²) лимани.

Карпатські озера за способом виникнення поділяються на льодовикові, вулканічні та завальні. Серед туристів і краєзнавців найбільшою популярністю користуються славнозвісні високогірні карпатські озера льодовикового походження: Бребенескул (на висоті 1801 м), Брескул (1750 м), Несамовите (1750 м), Верхнє (1628 м), Драгобратське (1600 м), Нижнє (1515 м), Марічейка (1510 м), Ворожеска (1460 м), Шибене (1024 м), Озірце (1000 м), Синевир (989 м), Ворочівське (706 м), Синяк (600 м).

Найбільші штучні водойми України створено на Дніпрі. Це Київське (площа водного дзеркала 922 км²), Канівське (582 км²), Кременчуцьке (2252 км²), Дніпродзержинське (567 км²), Дніпровське (410 км²) і Каховське (2155 км²) водосховища. Функціонують також великі водосховища на інших річках держави: Дністровське (142 км²) на Дністрі, Червонооскольське (123 км²) і Печенізьке (86,2 км²) на Сіверському Дінці, Ладиженське (20,8 км²) на Південному Бузі, Старобешівське (8,3 км²) на Кальміусі тощо.

Україна багата на запаси різноманітних мінеральних вод. За експлуатаційними запасами мінеральних вод виділяють: АР Крим,

Закарпатську, Львівську, Хмельницьку, Вінницьку, Полтавську, Одеську та інші області, в межах яких на базі затверджених запасів мінеральних вод здавна існують такі загальновідомі курорти, як Трускавець, Моршин, Східниця, Немирів, Шкло, Черче, Свалява, Шешори, Сатанів, Хмільник, Миргород, Березівка, Куяльник, Євпаторія, Саки тощо.

Перспективними з точки зору розвитку краєзнавства та туризму є лісові та озерні природні територіальні комплекси Полісся. Проте, значна частина цієї території забруднена радіоактивними речовинами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Екологічно чистою залишилася лише територія західної частини Волинської області, де особливе місце серед рекреаційно привабливих територій займає Шацький національний природний парк (НПП).

Шацький НПП було створено у 1983 р. з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову та естетичну цінність. Площа парку становить 48 997 га. Волинське поозер'я характеризується великими за площею та глибиною озерами, великими лісовими масивами, а також теплим і м'яким кліматом, значними рибними ресурсами — все це створює сприятливі умови для масового відпочинку.

Нині переважаючим на території парку є загальнооздоровчий відпочинок у зоні стаціонарної рекреації озер Свитязь і Пісочне. Саме тут сконцентровано 56 баз відпочинку з незначною ємністю, спортивно-оздоровчі та дитячі табори, санаторії, пансіонати, стаціонари вищих навчальних закладів та два наметові містечка. Водночас у різних закладах можуть відпочивати близько 7600 осіб.

Багаті рекреаційно-курортні ресурси в зоні Шацьких озер дуже перспективні для організації масового *регульованого* відпочинку, туризму та санаторного лікування. Проте, нині в районі озера Свитязь унаслідок надмірного рекреаційного навантаження різко загострилася екологічна ситуація.

2. Лісові ресурси

Лісові ресурси держави, поряд з економічними функціями, відіграють важливу рекреаційну та природоохоронну роль. Рекреаційна цінність лісів визначається їх соціально-культурною, економічною і медико-біологічною функціями (за М. С. Мироненком, І. Т. Твердохлебовим).

Особливе значення має медико-біологічна функція, яка сприяє зниженню захворюваності, збільшенню тривалості життя. Медико-біологічна функція лісів полягає у виділенні кисню, поглинанні вуглекислого газу, пилу і шуму, іонізації повітря фітонцидами.

Другою важливою рекреаційною функцією лісів є їхні естетичні властивості. Вирішального значення естетичні властивості лісів набувають у тих лісонасадженнях, куди приїжджають рекреанти заради прогулянок, уїкендового відпочинку, збору ягід і грибів, лікарських рослин тощо.

Україна належить до європейських країн, слабо забезпечених лісовими ресурсами, її лісистість становить усього 14,3 % . порівняння, цей показник у

Румунії складає 26 % , у Польщі - 28 % , у Німеччині — 30 % , у Білорусі — 35 % , у Словаччині— 38 % .

Лісистість у різних частинах і регіонах нашої держави нерівномірна. Вона значно вища на заході й півночі, особливо в Карпатах, а також у Кримських горах. У західній і північній частинах України вкрита лісом площа становить 20—40 % , у Карпатах — понад 40 % , в Криму — 10 % .

За даними А. С. Генсірука, площа українських лісів державного значення становить 6,9 млн га, а тих, що можуть використовуватись для рекреаційної діяльності, — 4 млн га.

3.Гірсько-туристичні ресурси

Гірсько-туристичні ресурси нашої держави зосереджені в Кримських горах й Українських Карпатах.

Українські Карпати — один з найбільш мальовничих регіонів України — характеризується середньовисокими горами, чітко вираженою вертикальною зональністю. Близько 40 % території Карпат вкрите лісом, а ще близько 35 % зайнято лучною рослинністю.

У межах України довжина Карпат від верхів'їв р. Сяну (на західному кордоні держави) до витоків р. Сучави (на румунському прикордонні) становить 280 км. Простягаються вони з північного заходу на південний схід майже на 280 км при середній ширині близько 100 км. Окремі гірські хребти розділені поздовжними улоговинами та розчленовані глибокими поперечними долинами.

Загалом у межах України Карпати поділяються на: зовнішні (Скибові), куди входять Бескиди, Горгани і Покутсько-Буковинські Карпати; центральні або Верховинські; внутрішні або Полонинсько-Чорногірські.

Середня висота Українських Карпат становить 1000 м. Найвищими вершинами Українських Карпат є: Говерла — 2061 м, Бребенескул — 2035 м, Піп Іван — 2022 м, Петрос — 2020 м, Гутин-Томнатик — 2016 м, Ребра — 2001 м. Усі вони розташовані в межах найвищого масиву Українських Карпат — у *Чорногірському масиві*, який простягається територією Івано-Франківської та Закарпатської областей на 40 км між долинами річок Чорної Тиси, Білої Тиси та Чорного Черемошу. За Є. Ромером середня висота хребта становить 1758 м, а на відрізку між Говерлою та Попом Іваном — 1833 м. Крім головного хребта, масив включає ряд бокових хребтів: Озірний, Маришевська, Кукуль Хеде, Козмещик, Кострич, Стайки.

За сприятливих погодних умов з вершин Чорногори добре простежуються як найближчі гірські масиви — Свидовед, Гриняви, Мармарош, так і більш віддалені — Чи вчини, гори Родна та інші гірські пасма на території Румунії.

Схили Чорногірського масиву глибоко розчленовані, у верхній частині виражений альпійський лучний рельєф з формами давнього (плейстоценового) зледеніння: кари, льодовикові цирки, трогові долини та морени. У Чорногорі розміщений ряд післяльодовикових високогірних озер, найбільшими з яких є

Марічейка, Несамовите, Бребенескул. Останнє з них знаходиться найвище в Україні — на висоті 1801 м.

Здавна Чорногора була чи не найбільш ізольованою частиною гуцульського краю, і незначний вплив цивілізації сприяв збереженню тут самотності матеріальної і духовної культури місцевого населення.

Чорногора є традиційним місцем для проведення пішохідних, лижних, велосипедних і комбінованих походів. Проведення таких походів не суперечить концепції максимальної організованості рекреаційної діяльності, оскільки Правилами проведення туристичних спортивних походів передбачено, що при реєстрації та отриманні дозволу на похід у маршрутнокваліфікаційній комісії вимагається дозвіл від адміністрації резервату, по території якого планується похід. Окрім цього, обов'язковою є реєстрація в контрольно-рятувальній службі.

Зараз велика частина Чорногори (близько 40 %) знаходиться в межах заповідних територій вищого (Чорногірський масив КБЗ і КНПП) і нижчого (заказники, пам'ятки природи) природоохоронного статусу.

Гринявські та Путильські Карпати є орографічним продовженням Чорногори і відповідають Чорногірській тектонічній зоні, хоча відзначаються значно меншими абсолютними висотами, які не перевищують 1586 м над рівнем моря (г. Баба Людова). Межа між Чорногорою та Гринявами проходить долиною Чорного Черемошу, а між Гринявами та Путильськими Карпатами — долиною Білого Черемошу. Головний хребет Гринявських-гір освоєний у сільськогосподарському відношенні, обезліснені й використовуються під випас. Сільське розселення сконцентроване, в основному, вздовж берегів Пробійної Чорного Черемошу від с. Зелена та вниз за течією.

Протяжність головного хребта Гриняв сягає понад 25 км, а всього масиву

— близько 50 км. Вище верхньої межі лісу знадяться численні джерела питної води, що створює хороші можливості для організації наметових стоянок. Окрім цього, тут знаходиться багато вівчарських колиб, які можуть бути безпечним захистком у зимовий період.

Путильські Карпати обмежені із заходу Білим Черемошем, зі сходу — Сучавою, яка протікає на кордоні з Румунією. Найвищі точки масиву знаходяться на хребті Яровиця (Яровиця — 1574 м, Томнатик — 1565 м). Цей район у цілому заліснений, за винятком окремих гребеневих вершинних ділянок, на яких знаходяться полонини, які використовуються під пасовища.

Транспортна важкодоступність гірських масивів, віддаленість від великих адміністративних центрів та близькість до кордону не сприяли рекреаційному освоєнню території. Проте ця територія є дуже цікавою в етнографічному відношенні, зі збереженими культурною спадщиною і народними звичаями Гуцульщини.

Свидовецький масив є третім за абсолютними висотами в Українських Карпатах, його найвищими точками є вершини Велика (1888 м) та Мала Близниці (1883 м). Головний хребет складають три слабовиражені хребти — Апшинець, Свидовець та Урду-Флавантуч — з вершинами гір Стіг, Котел,

Трояска, Унгарська, Темпа тощо. Від них на південь відходять три паралельних середньогірні пасма (плайки).

Головний хребет відзначається незначними перепадами між сідловинами та вершинами, чим досягається велике абсолютне підняття цього масиву. Тут знаходиться 20 післяльодовикових карів, у днищах яких трапляються невеликі озера. Найбільші з них: Герашаска, Великий та Малий Апшинець, Ворожеска.

Для гір *Полонинського хребта* характерні вирівняні вершини, покриті гірськими луками — полонинами, що використовуються як літні пасовища. До таких полонин належать Рівна або Руна, Червона, Боржава, Свидовець, Кук та інші.

Масив Полонина Руна займає територію, що обмежена долинами річок Латориця — на сході, Тур'я — на півдні, Уж і Жденіївка — на півночі. Загалом він складається з багатьох хребтів, з'єднаних між собою залісненими невисокими перевалами. Найвищими з них, власне, є хребет Полонина Руна з однойменною слабовираженою вершиною — 1479 м, її північно-західний і північні відроги з вершинами гір Лаутинська Голиця (1374 м) і Гостра (1405 м). Інші хребти невисокі і, як правило, заліснень Хребет Полонина Руна являє собою припідняту виположену ділянку, незначною мірою порізану крутосхилливими зворами потоків. Вершинні поверхні настільки згладжені, що важко зазначити найвищу точку масиву.

Істотно відрізняється від Полонини Руни ландшафт Полонини Боржави. Це протяжний (близько 50 км) хрестоподібний у плані масив, у центрі якого знаходиться гора Великий Верх (1598 м). Вододільна поверхня масиву характеризується незначними перевищеннями та значною шириною, за винятком ділянки гір Великий Верх — Стій, де спостерігається досить вузький високий гребінь. Найвища точка — г. Стій (1681 м), значними висотами відзначаються також гори Магура-Жиде (1516 м), на північно-західному краю полонини — Томнатик (1343 м), а на південно-східному — Кук (1361 м).

Полонина Красна обмежена межиріччям річок Тересви та Терєблі. Основний масив, що являє собою довгу, але вузьку звивисту смугу, дещо відрізняється від інших хребтів різкими перепадами висот власне вододільної поверхні. Найвищою точкою є г. Сиглянський (1568 м).

Верховинський вододільний хребет знаходиться у внутрішній смузі Українських Карпат, головним чином на межі Закарпатської і Львівської областей. Простягається від Ужа до верхів'я Ріки. Висота до 1405 м (Шкуй). Назва хребта вказує на те, що по його орографічній осі пролягає Головний Карпатський вододіл. Через хребет прокладено основні карпатські перевали (Ужоцький, Верецький, Руський путь тощо).

Високогірні масиви Братківська, Бурштул, Негровець характеризуються орографічною єдністю (по якій проходить межа Закарпатської та ІваноФранківської областей). Ця територія повністю заліснена, за винятком найбільш піднятих гребневих ділянок: хребет Негровець (з вершинами Негровець — 1707м, Ясновець — 1600м), Стримба — 1719м, Бурштул — 1691

м, хребет Братківський (з вершинами Братківська — 1788 м, Чорна Клева — 1719 м).

Із головним Карпатським вододілом пов'язані міжгірні верховини та улоговини (Стрийсько-Сянська, Воловецька та інші верховини, Міжгірська, Верхньобистрицька, Ясінська, Ворохтянська та Верховинська улоговини).

У межах Стрийсько-Сянської верховини виділяють два ландшафти— Турківський і Славський, які різняться між собою.

Для Турківського ландшафту характерним є паралельне простягання невисоких хребтів правильної симетричної будови, розділених давніми долинами, які займають майже третину всієї території. Давнє та щільне заселення призвело до значного винищення лісів, які вкривають зараз приблизно 30 % усієї території. Славський ландшафт є дещо вищим, середні висоти сягають приблизно 800 м, а багато вершин значно перевищують 1000 м, наприклад, гори Тростян — 1232 м, Магій — 1281 м.

Ландшафт Воловецької верховини вирізняється м'якими формами рельєфу. Хребти короткі, малозаліснені, долини річок й потічків густозаселені.

Вулканічні Карпати — це один з наймальовничіших південних хребтів у системі внутрішніх Карпат (на сході Закарпатської області). Він складається з вулканічних порід, головним чином андезитів, базальтів та їхніх туфів. Довжина хребта в межах України становить близько 125 км, ширина — 8—20 км. Пересічна висота становить 800—1000 м, максимальна — 1081 м (Бужора). Схили круті, важкодоступні.

Вулканічний хребет сформувався вздовж системи значних регіональних розломів, що обмежують гірську споруду Карпат на південному заході. Розломи (вздовж яких закладені долини приток Тиси — Ужа, Латориці, Боржави і Ріки) розчленовують Вулканічні Карпати на окремі масиви: Вигорлат (Попрічний Верх, 1024 м), Маковиця (Плішка, 992 м), Синяк (Дунаука, 1018 м), Товстий (Товста, 798 м), Борилів Діл (1017 м), Великий Діл (Бужора, 1085м), Тупий (Тупа, 878м), Гутин (Фарсин, 826 м). Останні два поблизу Хуста утворюють мальовничу тіснину Тиси — так звані Хустські ворота завширшки 1,3 км.

Вулканічний хребет — це складна вулканічна споруда, особливістю якої є асиметрія будови. Південні схили пологіші, ніж північні та північно-східні, які на межі з низькогірно-стрімчаковою зоною часто утворюють скельні форми рельєфу. Тут добре збереглися первинні поверхні вулканічної акумуляції. Серед них виділяються плоскі горизонтальні поверхні лавових плато, значні й дрібні масиви згаслих вулканів. Із таких вулканів у рельєфі добре збереглися вулканічні конуси гір Анталовецька Поляна, Маковиця, Борилів. Вони зберегли правильну конічну форму, слабо розчленовані, мають однорідну будову. На вулкані Анталовецька Поляна чітко видно кратер. По всій території хребта на поверхні часто трапляються вулканічні бомби.

Біотичною особливістю Вулканічного хребта є наявність великих площ теплолюбної деревної рослинності. На південних схилах поширені грабово-дубові ліси, де основними породами є дуб скельний, дуб черешчатий, граб звичайний з домішкою в'яза, липи та клена. Подекуди трапляються чисті ліси

із дуба скельного. З висоти 300 м на південних схилах з'являється бук. Поступово буково-дубові ліси переходять у дубово-букові, а вище 600 м і на північних схилах поширені чисті букові ліси.

Бескиди (Східні) — це система гірських хребтів у зовнішній смузі Карпат, що паралельно тягнуться від західного кордону держави територією Львівської та Івано-Франківської областей. Бескиди простягаються на понад 100 км смугою шириною 18—30 км. Висота вершин цього масиву нижча від Чорногірського і в середньому сягає до 1200 м. На окремі хребти масив розчленований поздовжними й поперечними долинами рік басейну Дністра та міжгірними улоговинами.

Клімат тут м'який, помірно теплий і вологий. Зима з частими відлигами, температура коливається у межах від 0 до +5 °С. Середня температура січня — 4,5—6 °С, липня +15,6—18,0 °С.

Бескидський масив долиною Стрию поділяється на Верхньодністровські та Сколівські Бескиди.

Верхньодністровські Бескиди — це північний масив Східних Бескидів, розташований у межах Львівської області. На півночі вони плавно переходять у Передкарпаття, на півдні по Стрию — межують зі Сколівськими Бескидами, на південному заході — зі Стрийсько-Сянською верховиною. Пересічна висота масиву не перевищує 700—800 м, максимальна — 1021 м (Магура Лімнянська). Рельєф відрізняється симетричною будовою невисоких коротких хребтів з куполоподібними вершинами, розчленованих притоками Дністра, Стривігору, Стрию тощо. Територія Верхньодністровських Бескидів доволі щільно заселена й освоєна в сільськогосподарському відношенні, значна частина лісів вирубана. З рекреаційної точки зору Верхньодністровські Бескиди варті уваги завдяки наявності екосистем мішаних буково-ялицевих та буково-смереково-ялицевих лісів на схилах гірських хребтів, скельних виходів поблизу села Головецько, а також джерел мінеральних вод поблизу сіл Грозево, Смерічка, Розлуч. Обезліснені схили можна використовувати для організації гірськолижного відпочинку. Зокрема, курорт Розлуч є одним із центрів зимового відпочинку.

Сколівські Бескиди — це південний масив Східних Бескидів, розташований у межах Львівської та Івано-Франківської областей. На півночі вони плавно переходять у Передкарпаття, на півночі по Стрию межують з Верхньодністровськими Бескидами, на південному заході — з Горганами. Сколівські Бескиди — це група середньогірних хребтів. Основні з них: Зелемінь, Парашка, Високий Верх. Пересічна висота масиву не перевищує 700—900 м, максимальна — 1362 м (Магура).

Бескиди найбільш доступні для освоєння, вони знаходяться близько від основних залізничних і шосейних транспортних магістралей, що має добру перспективу для розвитку гірських видів туризму у цій частині Карпат. У межах цього масиву на площі 35684га у 1999р. створено національний природний парк "Сколівські Бескиди".

Горгани — це найбільш припіднята система гірських хребтів у зовнішній середньогірно-скибовій смузі Карпат, що тягнуться південніше Бескидів

територією Івано-Франківської та Закарпатської областей. Межі Горган окреслюють долинами річок Мизунки і Ріки (на північному заході) та Пруту (на південному заході).

Горгани поділяють на: Крайові низькогірні, Зовнішні (Скибові) і Привододільні (Внутрішні) Горгани. Основні хребти Горган: Аршиця, Борсукова, Горган, Довбушанка, Ігровище, Синяк, Хом'як, Грофа, Стримба, вони розчленовані поперечними долинами річок Бистриці, Пруту і Теремлі. Загалом виділяється 10 гірських хребтів з висотою понад 1700 м. Для цього району характерні суцільні смерекові праліси й окремі масиви сосни кедрової європейської. Рідше трапляються ялиця й бук, іноді модрина.

Для Горган характерні круті асиметричні схили й гострі гребені гір, на вершинах яких трапляються кам'яні осипища (місцева назва — "Горгани") та субальпійські чорницеві пустища й зарості соснового криволісся. Горгани неможливо сплутати з жодним іншим масивом Українських Карпат. Адже характерної "візитівкою" Горган є великі площі на вершинних поверхнях і пригребневих схилах, зайняті кам'яними "полями" і "ріками" (греготами), розцяцькованими накипними лишайникам. Найвищі вершини масиву: Сивуля (1818 м), Ігровець (1803 м), Братківська (1788 м), Довбушанка (1754 м), Грофа (1748 м), Попадя (1740м), Чорна Клева (1719м), Яйко-Ілемське (1679м) та інші

На базі двох заказників — Джурджійського та Садки — 1993 р. на схилах хребта Довбушанка створений Горганський природний заповідник площею 5365 га. Цінність цього заповідника полягає в тому, що тут зберігся й охороняється типовий Горганський рослинний покрив. У заповіднику має місце типове для Горган чергування природних буково-ялицевих, ялицевосмерекових, кедрово-смерекових лісів і заростей соснового криволісся.

Південне-східну околицю Горганського масиву займають За-прутські Горгани з абсолютними висотами 1000 — 1400 м. Найбільшими вершинами тут є гори Біла Кобила (1476 м), Грегит (1472 м), Габорянська (1444 м), Лисина Космацька (1461 м). Це один з основних районів розвитку полонинського вівчарства на Івано-Франківщині.

Покутсько-Буковинські Карпати — це система гірських хребтів у зовнішній смузі Карпат, що тягнуться майже на 75 км південніше Горган територією Івано-Франківської та Чернівецької областей. Межі Покутсько-Буковинських Карпат окреслюють від верхів'їв Лючки (басейн Пруту) до кордону з Румунією. Ширина масиву сягає до 25 км.

Масив складається з системи паралельних хребтів (найбільші — Ребровач-Діл, Карматура, Кам'янистий, Брусний, Сокільський, Шурдин тощо), які розділені річковими долинами Пістиньки, Рибниці, Черемошу, Сірету та ін.

До Покутсько-Буковинських Карпат відносять також групу хребтів під загальною назвою *Лосова*, які простягаються між Білим Черемошем і верхів'ям Сучави.

За рельєфом хребти Покутсько-Буковинських Карпат поділяються на низькогір'я (до 800 м), зокрема у Покутті, і крутосхилі середньогір'я

(найвищий пік — гора Ротило, 1483 м). Схили хребтів до висоти 600 — 800 м вкриті буковими та буко-ялицевими лісами, до висоти 1150 м — буково-ялиновими лісами, вище — ялиновими лісами та гірськими луками.

Територія малозаселена та важкодоступна, поселення знадяться у долинах Черемошу, Путили та Сірету. Тут знаходяться Вижницький національний природний парк.

Марамороський масив — це найпівденніша частина Східних Карпат, розташована здебільшого у Румунії. У межах України (у прикордонній смузі Чернівецької, Івано-Франківської і Закарпатської областей) знаходяться лише його північні відроги — Рахівські гори і Чивчинські гори.

Твердість та стійкість кристалічних порід Марамороського масиву зумовили сильно специфічні, альпійського типу, риси рельєфу (характерними є круті, дуже круті, часто скелясті схили, пірамідальні вершини, ущелиноподібні долини з великими амплітудами висот). На північних схилах головного, найбільш піднятого хребта, розвинуті давньольодовикові форми рельєфу — кари із обривистими скелястими стінками, трогові долини.

Висота основних вершин перевищує 1700 м, це гори: Ненеска (Міка-Маре, 1820 м), Жербан (1795 м), Петрос (1784 м), Чивчин (1769 м) та інші. Це другий за високогірністю масив Східних Карпат після Чорногори.

Нижня частина гір вкрита хвойними і мішаними лісами. Вище значну площу займають полонини. Територія малозаселена та малоосвоєна. Пасовищне господарство зосереджене, в основному, на полонині Лисича — між Петросом і Попом Іваном та на відрогам хребта Ненеска.

У 1990 р. у межах Марамороського ландшафту було створено Марамороський масив Карпатського біосферного заповідника площею 3155 га, а також Кузійський масив площею 747 га.

Чивчинські гори є північною окраїною Марамороського кристалічного масиву. В межах України знаходяться тільки північні схили цього хребта, загальна протяжність якого близько 40 км. Абсолютні висоти тут дещо менші, ніж на Марамороському масиві, і, за винятком кількох вершин припіднятого південного масиву гір (Коман, Команова, Палениця, Гнетеса) та власне найвищої точки — гори Чивчин (1766 м), не досягають 1700 м-

Карпатські гори багаті на дикорослі плоди та ягоди, лікарські рослини. Це екологічно чиста зона, багата прісними та цілющими мінеральними водами (обліковано понад 800 джерел мінеральних вод). Гірські долини, захищені хребтами, мають сприятливий мікроклімат для розвитку кліматичних курортів (Яремча, Ворохта, Свалява, Поляна, Східниця, Розлуч, Космач, Шешори, Вижниця та багато інших).

Природно-ресурсна база санаторно-курортної субгалузі Карпатського регіону дає змогу щорічно оздоровлювати до 10 осіб. Серед найкращих та найдоступніших видів відпочинку в Українських Карпатах особливо виділяється сільський зелений туризм (відпочинок у приватній гірській оселі). Саме такому відпочинку свого часу надавали перевагу І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, А. Шептицький, В. Стефаник, М. Коцюбинський. Різноманітність і краса ландшафтів, самобутній фольклор, народне мистецтво,

смачні домашні страви — все це нині знову приваблює у гостинні сільські оселі Карпат сотні тисяч туристів.

Кримські гори займають південну частину Кримського півострова. Вони складаються з трьох майже паралельних хребтів, витягнутих з південного заходу на північний схід: Головного або Південного, Внутрішнього або Середнього, Зовнішнього або Північного. Характерною особливістю всієї гірської дуги є круті південні і пологі північні схили. Південна гряда (з висотами 1200—1500 м) є головним вододілом півострова. Тут знаходяться найвищі вершини Гірського Криму: Роман-Кош (1545м), Демир-Капу (1540 м) та інші.

Характерною особливістю Головної гряди є наявність столо-подібної поверхні — яйли (у перекладі з *тюркської* — "літні пасовища"). Поверхня яйлинських масивів складена потужною товщею вапняків. Вона виявилась досить сприятливою для розвитку карстових процесів й утворення карстових форм рельєфу. Карстові форми рельєфу, особливо печери і шахти, є об'єктом досліджень спелеології і спелеологів (науковців, краєзнавців і спелеотуристів). У Криму детально досліджено понад 760 печер і шахт загальною довжиною близько 32 км. Популярністю серед туристів користуються такі цікаві печери, як Червона (Кизил-Коба, довжиною близько 13 км), Холодна (210 м), Тисячоголова (Баньбаш-Коба, 110 м), Аянська (550 м), Скельна (570 м) та інші. Найбільші печери Кримських гір (Мармурова, Червона, Еміне-Баїр-Хосар) обладнані для масового екскурсійного відвідування.

Кримські гори активно використовуються для всіх видів активного гірського туризму. Невисока лісистість (10 %), наявність крутих оголених схилів виступають привабливими запоруками для скелелазіння та любителів гострих відчуттів.

Кримські гори за екзотичністю не поступаються Карпатам. Крим багатий на унікальні пам'ятники, які мають велику краєзнавчо-пізнавальну і наукову цінність. Недарма Крим називають музеєм природи.

Найбільшою різноманітністю і багатством характеризується Південний берег Криму. Великий інтерес у межах Південного берега Криму для краєзнавців і туристів представляють: вулканічний масив Карадаг, зарості реліктової сосни Станкевича біля Судака і мису Айя, ущелина Ханхал з водоспадом Джур-Джур, інтрузивні маси Плака й Аюдаг, Ялтинський водоспад, ущелина Ун-Кош, Зелена бухта тощо.

М'який середземноморський клімат Південного берега Криму є визначальним фактором рекреаційної популярності Криму. Нині у Криму функціонує понад 700 лікувально-оздоровчих закладів. Найпопулярнішими курортами Криму є: Євпаторія, Саки, Севастополь, Форос, Алушка, Ялта, Алушта, Судак, Коктебель і Феодосія. Серед основних туристичних центрів Криму виділяють Севастополь, Керч, Феодосію, Судак, Ялту, Бахчисарай тощо.

4. Кліматичні ресурси

Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить кліматичним, оскільки саме вони визначають просторову організацію відпочинку. До рекреаційних кліматичних ресурсів відносяться перш за все сприятливі погодні умови: сонячне сяйво, ультрафіолетове

випромінювання, чисте, насичене фітонцидами та іонізоване повітря і т. ін., які в сукупності забезпечують здійснення різноманітних рекреаційних занять. Клімат як головний лікувально-профілактичний фактор є основою для створення кліматичних курортів, оздоровчий вплив яких обумовлений передусім застосуванням. Серед природних рекреаційних ресурсів особливе місце належить аеро-, геліо-, таласотерапії. Паралельно з цим на кліматичних курортах використовуються з лікувальною метою ландшафтотерапія, особливості місцевого мікроклімату (зокрема, печер і шахт — спелеотерапія), інші природні лікувальні фактори (лікувальні грязі, мінеральні води, кавуни, кумис тощо). В усіх природних зонах України наявні кліматичні курорти і курортні місцевості.

Територія України майже цілком (за винятком Південного берегу Криму (ПБК)) розташована в зоні помірно континентального клімату, хоча внаслідок різного впливу кліматоутворюючих факторів характеризується суттєвими регіональними відмінностями в погодних умовах (див. рис. 5.1). Це обумовлює нерівномірний розподіл потоку рекреантів по регіонах країни і відповідні сезонні коливання.

Серед регіонів України найменшою тривалістю теплого періоду з температурами, що перевищують +15 °С, відзначаються гірські райони Карпат (до 50 днів), найбільшою — Причорномор'я (більше 140 днів). Кількість днів із температурами нижче 0 °С коливається в межах від 50 на Південному березі Криму до 130 в північно-східних регіонах.

Період із найсприятливішим для літньої рекреації температурним режимом становить в Україні 5-6 місяців (від 3 у передгір'ях Карпат до 9 на ПБК).

В цілому безморозний період в Україні коливається від 145 днів у лісистих Карпатах до 259 на ПБК (в 1966 році в Ялті він тривав 342 дні)

Що ж до зимових видів відпочинку, то тривалість сприятливого для них періоду - від декількох днів на ПБК до 4-5 місяців — в Карпатах (від початку грудня до середини квітня). В північно-східній частині України постійний сніговий покрив зберігається від другої декади листопада (в Карпатах - навіть раніше) до березня, а в південних областях і в Криму - від кінця грудня до другої декади лютого.

Україна розміщена у другій зоні ультрафіолетового комфорту. Це означає, що ультрафіолетове випромінювання (УФВ) надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період триває 6-8 місяців (з квітня до початку жовтня). Кількість УФВ залежить від тривалості сонячного сяйва, яка зростає від 1738 год./рік на Волині до 2000-2200 у Закарпатті і приморських регіонах і навіть до 2400 і більше — на заході Криму (для

порівняння: тривалість сонячного сяйва на Північному Кавказі становить 17501860 год./рік).

Річна амплітуда атмосферного тиску значною мірою обумовлена тим, що країна лежить у зоні переважно західного перенесення повітряних мас, і знаходиться в залежності від пори року і впливу кількох баричних максимумів та Ісландського мінімуму. Досить часто територією України проходять циклони (130-135 днів на рік Циклонічна погода є несприятливою для окремих видів рекреації, оскільки супроводжується значною зміною атмосферного тиску та інших метеорологічних елементів, які викликають сонливість, нудоту, роздратування, загострення деяких хронічних хвороб. Особливо вразливими до таких змін є хворі, а також люди похилого віку протягом листопада-лютого.

В різні пори року над територією України переміщуються різні типи повітряних мас. Восени і взимку це, як правило, зволожені, відносно теплі морські помірні і тропічні маси з Атлантики. Малохмарна морозна зимова погода встановлюється внаслідок вторгнення холодних сибірських континентальних та арктичних повітряних мас. Навесні і влітку в Україну часто проникає сухе повітря з тропічних широт Євразії.

Циркуляція атмосфери зумовлює річну зміну кількості опадів, які можуть виступати значним фактором, що лімітує рекреацію. В Україні кількість опадів зменшується від 550-650 мм на північному заході до 300-450 мм у степовій зоні (див. рис. 5.2). Мінімум опадів випадає на Тендрівській косі (Херсонська область) — до 300 мм на рік. Карпати і Кримські гори є бар'єром на шляху вільного переміщення повітряних мас, і тому в їх передгір'ях випадає значно більша кількість опадів: відповідно 1200-1500 мм (у Міжгірському і Тячівському районах — до 2200 мм) і 1000-1200 мм (на західних ділянках Ялтинської яйли — до 1700 мм). Основна маса опадів припадає на літній сезон, і лише в Кримських горах і на ПБК — переважно на зимовий. Фактором, що лімітує рекреацію, такий річний розподіл опадів виступає лише в Карпатах, де в окремі літні місяці їх може випасти до 580 мм.

Отже, територія України розташована переважно в зоні помірного клімату (найсприятливішого для життєдіяльності людини), що охоплює рівнинну частину території країни, Українські Карпати і Кримські гори. Південний берег Криму входить у субтропічну (середземноморську) кліматичну зону. Під впливом підстилаючої поверхні виникає місцева циркуляція повітряних мас, що позначається на особливостях мікроклімату окремих регіонів. Часто саме мікрокліматичними особливостями обумовлюється локалізація курортних місцевостей і курортів.

Південний берег Криму — один із основних кліматичних рекреаційних районів України, роль якого визначається унікальністю його кліматичних умов. Південне узбережжя Криму від мису Іллі (поблизу Феодосії) до мису Айя (поблизу Севастополя) і південні схили Кримських гір до висоти 600м — це область субсередземноморського помірно континентального клімату, для якого характерна м'яка волога зима з відсутністю стійкого снігового покриву і спекотне, сухе безхмарне літо. Від холодних повітряних мас ПБК захищений

горами, їх вплив пом'якшує також незамерзаюче море. Однак за наведеною нижче таблицею неважко встановити, що клімат Ялти більш прохолодний у порівнянні з відомими курортами Середземномор'я. При середній температурі січня $+2—4^{\circ}\text{C}$ на ПБК зрідка трапляються морози до -17°C .

Характерною особливістю теплого періоду є бризова циркуляція, яка зумовлює підвищення вологості повітря і зниження його температури. Спостерігається також поєднання денного бризу з суходільним вітром (район Ялти і Місхора) і, як наслідок — переміщення морської вологи в гори з випаданням дощу в гірських районах.

В цілому поєднання температури ($+20—1-24^{\circ}\text{C}$), відносної вологості повітря (близько 60%) з помірною швидкістю вітру створює комфортні умови для літнього відпочинку на ПБК. Вже у квітні формується сприятливий стійкий погодний режим із переважанням сонячних, помірно вологих днів, який триває аж до початку листопада. Мінливість погодного режиму і метеорогічних елементів у літній період є найменшою протягом року. Це важливий фактор, що забезпечує успішне кліматолікування.

Тривалість сонячного саява (2200-2350 год./рік), комфортні погодні умови, які створюють можливості для цілорічного функціонування санаторіїв, і насиченість повітря фітонцидами та морськими солями сприяли створенню на південному узбережжі Криму приморських кліматичних курортів та курортних місцевостей, яких тут близько двадцяти (див. табл. 5.3 та картосхему 1). Вони спеціалізуються переважно на лікуванні легеневих (нетуберкульозного характеру), серцево-судинних та нервових захворювань.

Очевидним лідером не лише в Криму, а й загалом в Україні за кількістю рекреаційно-курортних установ є Ялта, розташована на мальовничих схилах амфітеатроподібної улоговини, на березі відкритої Ялтинської бухти.

В межах Ялтинського рекреаційного району функціонує близько 200 рекреаційних закладів різного профілю. Однак розміщення всіх бажаючих залишається серйозною проблемою. Тому й сьогодні з 1,5 млн рекреантів, які відпочивають тут щороку, приблизно 2/3 оселяється у приватному секторі.

Феодосійський рекреаційний район дещо відрізняється від Ялтинського своїми метеоумовами, оскільки включає в себе як частину ПБК (Судакський рекреаційний підрайон), так і південно-східні степові райони Криму і південну частину Арабатської Стрілки з курортом Кам'янка. Місцеві погодні умови визначають тривалість купального сезону, який триває з кінця травня по вересень. Опадів тут випадає 350-400 мм на рік. Важливим фактором, що обумовлює функціонування курортного району, є широке використання мінеральних вод і лікувальних сульфідних мулових грязей озера Аджиголь.

Особливі кліматичні умови склалися в гірських районах Криму і Карпат. Висотна поясна зумовлює зниження атмосферного тиску, температури і вологості повітря та підвищення його чистоти і прозорості, насиченості негативними іонами. Із збільшенням висоти збільшується кількість годин сонячного саява, активність сонячної радіації, зростає біологічна активність ультрафіолетових частин спектру та швидкість вітру. Важливу роль при цьому відіграє експозиція схилів, кут їх нахилу, пересіченість місцевості тощо.

Поєднання багатьох типів клімату в межах порівняно невеликої території обумовлює значну різноманітність видів відпочинку і забезпечує успішне кліматолікування.

Кліматична підобласть Українських Карпат охоплює гірські райони Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей. Погодні процеси і кліматичні умови даної місцевості формуються під впливом атлантичних і середземноморських циклонів, що забезпечує інтенсивні опади протягом року.

В передгір'ях, до висоти 500-600 м, клімат помірно теплий, із середньорічними температурами близько 6 °С. Середня температура січня становить 3—5 °С. На висоті понад 1500 м середньорічна температура знижується до 0 °С, а температура січня — до — 12 °С. При вторгненні антарктичних циклонів вона падає до —30 °С. Період із стійким сніговим покривом триває в горах від грудня до кінця квітня, його середня товщина складає 30-50 см. Це сприятливий фактор для гірськолижного відпочинку, лижних прогулянок, занять сноубордом, фрістайлом тощо.

Найсприятливішими умовами для зимового відпочинку відзначаються Рахів, Ясіня, Воловець, Паляниця, Подобовець, Тисовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка, Вижниця, Буковель та ін.

Кліматичні умови Карпат є більш комфортними для організації зимових видів рекреації, а клімат передгір'їв і Закарпаття створює можливості, як для зимового, так і для літнього відпочинку.

Важливими кліматичними курортами регіону є Ворохта, Косів, Шешори, Яремча, Ясіня, Яблуниця, Славське, Сойми, Перечин, Чинадійово, Кобилецька Поляна та ін. До цього регіону відноситься і курорт Солотвино, лікувальний вплив якого обумовлюється використанням специфічних особливостей мікроклімату соляних копалень, сприятливого при хронічних неспецифічних захворюваннях легенів — зокрема бронхіальній астмі. Він покращує також функціональний стан нервової і серцево-судинної системи, обміну речовин, поліпшує клінічний стан гіпертоніків. Подібний курорти є в Донецькій області, розробляються проекти щодо залучення в рекреаційну галузь печер Тернопільської та Чернівецької областей.

Менш високі Кримські гори також характеризуються вертикальною зональністю. Так, якщо передгір'ям властивий посушливий степовий клімат, то гірський Крим є районом із високою мірою зволоженості (900-1100 мм опадів на рік). Сніговий покрив (висота в січні-лютому — 31-50 см) з'являється в листопаді і зберігається до середини квітня. Однак сніг заповнює лише улоговини, тоді як відкриті вітрам гірські вершини залишаються оголеними. Кількість днів із сніговим покривом тут досягає 110.

Температурний режим тут також досить різноманітний, при тому, що середньорічні температури не опускаються нижче +6 °С. Середня температура січня становить —4°—5 °С (мінімальна-26 °С), липня +15°С

(максимальна за рік+26°—+28 °С). У Кримських горах часто виникають фени, тобто, вітри, які дмуть з гір і викликають підвищення температури та зниження вологості повітря.

Клімат рівнинної частини України помірно континентальний. Максимальної континентальності та посушливості він досягає в степовій зоні. Для літа характерна стійка, переважно спекотна і суха погода. В липні середньомісячна температура становить $+21^{\circ}$ — $+30^{\circ}$ °С. Зима холодна, малосніжна, з дуже мінливою погодою. Середні температури тут коливаються від -7° °С на північному сході до -2° °С на південному заході. Степ — район із найменшою відносною вологістю повітря і кількістю опадів (250-300 мм). На півдні цієї кліматичної зони в середньому на рік буває 70 днів з опадами.

Найсприятливіші кліматичні умови для лікування та відпочинку склалися на вузькій (до 40 км) приморській смузі, де і знаходяться основні приморські кліматичні курорти степової зони України, придатні для геліо-, аеро-, таласо- та кінетотерапії.

5. Природно-заповідний фонд України

Головною функцією природно-заповідних зон є збереження і відтворення генофонду живої природи.

Загальна кількість об'єктів ПЗФ досягає 7 тисяч.

Найстарішим природним заповідником України (1921 р.) і одним із перших, якому надано статус біосферного, є «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. ФальцФейна. Фактично його заснування як заповідної місцевості відноситься до 1898 року, хоча перша вольєра з'явилась тут ще в 1874 році. З 1828 року територія функціонувала як крупне вівчарське господарство. Головна цінність заповідника полягає в тому, що він включає єдину в Європі ділянку цілинного типчаково-ковилового засушливого степу площею 11054 га (загальна його площа — 33,3 тис. га). На території заповідника розташовані також дендропарк, зоопарк і охоронна зона. Флора Асканії-Нова представлена 1316 видами лише судинних рослин. Фауна налічує 67 видів ссавців, 172 види птахів, 958 видів комах.

Найбільший за площею біосферний резерват України — Чорноморський (89,1 тис. га) — також знаходиться в межах Херсонської області і включає частину акваторії Чорного моря, цінну в орнітологічному відношенні (гніздові та перелітні птахи). Тут під охороною перебуває 90% світової популяції чорноголової чайки. Об'єктом охорони є також ландшафти типчаково-полинових причорноморських степів та солончаків і гаї-колки — залишки лісів, що складаються з дуба, берези, верби, вільхи та інших порід дерев. Найцікавішими його ділянками є Ягорлицький кут, Потіївка, Солано-Озерне, Волошин ліс, Івано-Рибальчанське.

Збереження гірських лісів Карпат є метою створення **Карпатського** біосферного резервату на території Закарпатської області. Його площа становить 57,9 тис. га і включає:

> Чорногорський масив (південний макросхил Чорногорського хребта з чіткою вертикальною зональністю і ялицевими, ялиновими та буковоялиновими лісами);

> Мармароський масив (унікальні для Європи буково-ялицево-смерекові та смерекові праліси);

- > Угольсько-Широколужанський масив (найбільше в Європі зосередження букових пралісів і єдине в Українських Карпатах місце, де росте ялівець козацький; серед реліктових видів — тис ягідний (близько 10 га.));
- > Кузійський масив (мішані гірські ліси);
- > «Долина нарцисів» (найбільший у Європі ареал нарциса вузьколистого в околицях м. Хуст (257 га.)); > «Стужниця».

В 1998 році природний заповідник Дунайські плавні було перетворено на Дунайський біосферний резерват (площа — 46,4 тис. га), в якому під охорону взята екосистема дельти Дунаю з унікальним природним комплексом, що включає плавні та водно-болотні угіддя. На території заповідника знаходиться «українська Венеція» — м. Вилкове.

Природні заповідники не входять до рекреаційної сфери, але являють собою цікаві пізнавальні об'єкти. Збереження природної різноманітності, що є головною функцією природних заповідників, виключає можливість ознайомлення широкого загалу з унікальними ландшафтами. Створення у 1872 році першого національного парку Йеллоустон (США) започаткувало нову сторінку у спілкуванні людини і природи. Нині світова мережа національних парків нараховує понад 2300 відповідних об'єктів у всіх частинах світу. Швидке зростання їх кількості — результат економічної вигоди та соціальної (в першу чергу рекреаційної) цінності такої форми заповідання.

Серед об'єктів ПЗФ найбільш придатними для рекреаційного використання є *національні парки*, які включають дві зони для регульованої і стаціонарної рекреації. Національний парк є територією, на якій знаходяться найбільш своєрідні природні та історико-культурні комплекси, що відзначаються особливою екологічною, естетичною, оздоровчою цінністю. В ідеалі в національному парку мають бути представлені типові та унікальні природні об'єкти, які давали б уявлення про особливості природи даного регіону. Функціями національного парку, крім рекреаційної, є природоохоронна, науково-дослідна, культурно-освітня.

Мережа національних парків України включає сьогодні 12 об'єктів, які репрезентують усі природні зони країни (крім Гірського Криму та ПБК)), загальною площею 631,8 тис. га, або 22,6% від усіх заповіданих територій України.

Перший національний природний парк в Україні — Карпатський із центром у м. Яремча Івано-Франківської області — було створено в 1980 році. Його площа — 50,3 тис. га. На території парку знаходяться такі відомі туристичні центри, як Яремча, Ворохта, Кременці, Яблуниця. Тут прокладено багато пішохідних, велосипедних, лижних, кінних, водних туристичних маршрутів. В заповідній зоні представлені унікальні лісові та альпійські природні ландшафти. Місцева флора налічує понад 1100 видів судинних рослин, а фауна включає 46 видів ссавців (ведмідь, рись, куниця лісова, олень європейський, рідкісна порода гуцульських коней), 180 видів птахів (тетерук, беркут, лелека чорний). У парку багато мальовничих водоспадів (поблизу Яремчі — водоспад Прибій висотою 12 м), гірських озер, печер та інших цікавих природних об'єктів. Туристичну цінність мають також етнографічні

особливості цього району Карпат. Карпатський національний природний парк щороку приймає близько 1,5 млн. відпочиваючих, що становить приблизно 80% його ємності.

Шацький національний природний парк, створений у 1983 році, розкинувся на площі близько 50 тис. га. Його мета — охорона природи і регулювання рекреації в районі розташування 22 озер карстового походження, що мають здатність до самоочищення. На території парку знаходиться найглибше (58,4 м) озеро України — Світязь. За даними, що наводяться Ф.Заставним, вода в озерах Світязь і Пісочне чиста і придатна для пиття, гідрокарбонатно-кальцієвого типу. Дев'ять озер уданій місцевості мають однакову назву — Святе. Тут водяться карасі, окуні, щуки, шацькі вугрі. 70% місцевих лісів — соснові, в першу чергу сосняки-чорничники. В межах національного парку функціонує близько 40 пансіонатів і баз відпочинку.

Природний національний парк «Синевир» розташований у центральній частині Українських Карпат, у верхів'ях рік Теремля та Ріка в Міжгірському районі. Він створений у 1989 році і має площу 40,4 тис. га. Його мета — охорона малопорушених природних ландшафтів південно-західної частини Горган, рідкісних рослинних угруповань, а також раціональне використання багатих рекреаційних ресурсів. На території парку є джерела мінеральної води типу Нарзан, Арзні, Єсентуки-17. Найвизначнішим природним об'єктом є озеро Синевир (площа водного дзеркала — 4,4 га, глибина — 21 м, висота над рівнем моря — 989 м). Місцева флора налічує близько 800 видів судинних рослин із чітко вираженою висотною поясністю. Тут ростуть букові, буково-ялицеві, ялицеві, ялинові ліси, що мають оздоровчий вплив на людський організм. В урочищі Кончівський виявлено рідкісне для Карпат рослинне угруповання з переважанням в'яза гірського і явора. Біля с. Негровець розташоване найбільше в Горганах верхове сфагнове болото. Рідкісні види місцевої флори занесені до Червоної книги України. В гірських річках водиться форель.

Азово-Сиваський природний національний парк було створено в 1983 році на базі заповідно-мисливського угіддя, що існувало з 1957 року. Його площа — 52,1 тис. га, вона охоплює акваторію затоки Сиваш із численними островами та о. Бірючий із Федотовою косою. Головним охоронним об'єктом парку є багата орнітофауна. Сезонні скупчення птахів перевищують 1 млн особин. Із представлених тут видів 30 занесено до Червоної книги. Це зуйок морський, ходуличник, кулик-сорока, славка, реготун чорноголовий, орлан-білохвіст та ін.

Природний національний парк «Святі Гори» існує в такому статусі з 1997 року. Хоча ще в 1704 Петром I виданий указ про охорону цієї території. Перша письмова згадка про Святогірськ належить німецькому послу Герберштейну і відноситься до 1526 року. Природною домінантою парку є високі (100-120 м) білі крейдяні гори над меандрами Сіверсько-го Донця, на крутих схилах яких ростуть хвойні ліси. На протилежному боці річки відкривається панорама трьохсотлітньої діброви. В ландшафт природно вписується Святогірська Успенська лавра, інші історико-архі-тектурні

пам'ятники. Цей наймальовничіший серед рівнинних парк називають «українською Швейцарією». Національний парк має загальну площу 40,6 тис. га і є складовою курортної зони Святогірська.

Яворівський національний природний парк функціонує з 1998 р. на міжселебній території Яворівського та Жовківського районів Львівської обл. На цій ділянці головного європейського вододілу ростуть переважно грабово-дубові, сосново-дубові та соснові ліси з реліктовими ареалами смереки, ялиці, явора на площі 7,1 тис. га. Парк має багатий видовий склад флори і фауни. Так серед промислових звірів переважають заєць-русак, білка, куниця, дикий кабан, козуля, єнотовидний собака, лисиця.

На відміну від інших національних парків Карпат, Вижницький парк площею 7,9 тис. га (1995 р.) репрезентує низькогірну частину регіону з досить м'яким кліматом і переважанням теплолюбних порід дерев — бука і ялиці. Це єдине місце в Українських Карпатах, де росте надбородочник безлистий і деякі інші орхідні. Тут представлені мальовничі ландшафти басейнів Черемоша і Серета; мінеральні джерела Черешенька, Вижниця, Лужки (в Європі лише три мінеральні джерела, подібні за поєднанням терапевтично активних іонів, що використовуються для лікування органів травлення і гемофілії), джерела води типу Нафтуса. Туристичним ресурсом виступають також культура і побут Північної Буковини.

Найбільший за площею національний природний парк України (1996 р.) — Подільські Товтри у Хмельницькій обл., (261,3 тис. га, що складає 12,5 її площі) — поєднує на своїй території мальовничі ландшафти унікального Товтрянського кряжу, що підноситься над навколишньою рівниною на висоту 60-65 м, і величезну кількість водойм і мінеральних джерел; річок із каньйоноподібними долинами; карстові печери і гроти; об'єкти історико-культурної спадщини світового значення. Регіон не зазнав впливу історичних зледенінь і тому являє собою один із ареалів ендемізму, в якому флора представлена багатьма теплолюбними видами.

В 1999 році поблизу курортів Східниця і Сколе в басейні р. Стрий та її притоки Опір було створено національний природний парк Сколівські Бескиди (35,7 тис. га), де під охорону взята територія з майже незайманою природою західної частини Українських Карпат. Парк включає північні макросхили Бескид на висоті 600-1200 м із віковими природними буковими лісами та еталонними смерековими і ялицевими лісами. Кількість джерел мінеральної води (в т. ч. типу Нафтуса) на території парку перевищує 30. Поряд із Карпатським і Шацьким НПП, Сколівські Бескиди входять у число найбільш залучених до рекреаційної сфери: довкола парку функціонує близько 50 санаторіїв, пансіонатів, баз відпочинку і туристичних кемпінгів.

Деснянсько-Старогутський національний парк площею 16,2 тис. га (1999 рік) складається з двох частин: Деснянської, яка репрезентує флору річкових заплавл і Старогутської, що являє собою майже суцільний лісовий масив (сосна, дуб, береза, вільха, клен). У парку багато стариць, озер. Ці місця пов'язані з партизанським рухом періоду Другої світової війни. Серед представників пернатих поширеним видом є чорний лелека.

Національний природний парк Ужанський (39,2 тис. га), заснований у 1999 році, представлений незайманими або малозайманими бучинами, яворовими та ялицево-буковими лісами і пралісами середньо- та високогірних районів Карпат на кордонах із Польщею.

Хронологічно останнім серед національних парків України є створений у 2002 році парк **Гуцульщина** (32,3 тис. га), туристична цінність якого визначається не лише природним, а й етнографічним компонентами. Він включає мальовничі ландшафти Покутсько-Буковинських Карпат і характеризується культурною своєрідністю місцевого населення, наявністю локальних народних промислів (писанкарство, килимарство).

Національний парк дозволяє оптимально поєднувати рекреаційні, природоохоронні та господарські функції, тому планується їх створення і в інших регіонах країни. В їх числі — Голосіївський (м. Київ), Українські Бескиди (Львівська обл.), Черкаський бір (Черкаська обл.), Гомольшанський (Харківська обл.), Ічнянський і Мезинський (Чернігівська обл.), Нижньодністровський (Одеська обл.).

Все сказане змушує констатувати майже повну відсутність залучення національних природних парків України до туристичної сфери, за винятком трьох-чотирьох. Складовими ПЗФ є також регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки — пам'ятки садовопаркового мистецтва, дендропарки, ботанічні сади, зоопарки.

Створення природних і біосферних резерватів, національних природних парків, ботанічних садів, дендропарків, зоопарків, в окремих випадках — парків — пам'яток садово-паркового мистецтва — супроводжується вилученням земельних ділянок і об'єктів у їх власників, тоді як решта складових ПЗФ такого вилучення не передбачає.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що природні рекреаційні ресурси України надзвичайно різноманітні, вони мають необхідні для залучення в рекреаційну сферу кількісні і якісні параметри, але потребують подальшого вивчення і підвищення їх атрактивності.